

РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

**ЕВТИФ'ЄВ В'ячеслав Олександрович - студент 2 курсу магістратури
Юридичного інституту Київського міжнародного університету**

У статті аналізуються сучасні підходи до визначення поняття злочину на законодавчому рівні та в науковій доктрині України та зарубіжних країн; визначаються основні складові, які розглядаються науковцями, що досліджують поняття злочину.

Ключові слова: злочин, формальні ознаки злочину, матеріальні ознаки злочину, кримінальний закон, проступки.

На сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки, так само як і протягом всього часу її існування, поняття злочину було і залишається наріжним каменем усієї доктрини. Це поняття, поряд із поняттям покарання, є базовим у доктрині кримінального права та вихідним у дослідженні багатьох інших понять кримінально-правової дійсності.

Значення дослідження поняття злочину важко переоцінити. Адже лише визначившись із засадничими положеннями базових понять, можна надалі впевнено розвивати ряд інших положень та категорій науки кримінального права.

Поняття злочину як винного проступку людини, що передбачає суворе покарання та осуд із боку суспільства завжди супроводжувало розвиток суспільних відносин. Під цим поняттям спочатку малися на увазі взагалі усі винні проступки особи, що посягали на інтереси інших осіб чи держави. З часом від поняття злочину відокремилося поняття проступку як менш суспільно небезпечного порушення встановлених норм поведінки особи у суспільстві.

Аналіз проблеми розмежування цих дефініцій має важливе значення для розуміння їх сутності. Перші спроби поділу суспільно небезпечних діянь на злочини та проступки робилися і в науці вченими-публіцистами, і в законодавстві в другій половині XIX століття. Так, відзначає А.Б. Агапов, у законодавстві Росії кінця XIX століття основним критерієм розмежування правопорушень була підвідомчість справ про проступки і злочини (залежно від розміру заподіяної шкоди) волосному або загальному суду. Як проступки розглядалися крадіжка, шахрайство, порушення громадського порядку під час богослужіння, порушення правил торгівлі міцними алкогольними напоями, правил протипожежної безпеки, марнотратство і пияцтво і т.д. Санкції за незначні проступки були незрівнянно більш гуманними порівняно з покараннями за злочини. Приміром, волосні суди мали право накладати п'ять видів покарань: публічна догана; грошове стягнення від 25 копійок до 3 рублів; громадські роботи на строк до 6 діб; арешт строком до 15 діб, простий або строгий (в останньому випадку з утриманням правопорушника на хлібі та воді); покарання різками до 20 ударів [2, с. 67].

У 1864 р. імператором Олександром II був затверджений Статут про покарання, що накладаються громадськими суддями. Статут про покарання складався з 13 глав, перша з яких містила загальні положення. Особлива частина містила склади 150 про-

ступків, розділених залежно від об'єкта посягання на 12 видів. Статутом про покарання були фактично розмежовані поняття «злочин і проступок». Ухваленню акта передувало те, що 23 березня 1861 р. в доповідній записці імператору Олександрю II, головний управляючий II відділенням Державної Ради граф Д.М. Блудов вказав на необхідність відмежування злочинів, підвідомчих кримінальних судам, від «поліцейських проступків», що підлягають у судах Західної Європи розгляду спеціальними поліцейськими суддями або адміністративними органами [2, с. 85].

Як слушно зауважує А.А. Манжула, питання розмежування злочинів і проступків були тривалий час дискусійними і в інших країнах [10, с. 114]. Так, німецький вчений К. Граалманн-Шеєрер зазначав, що існуючому та вже звичному на сьогодні розмежуванню кримінального діяння та порушення громадського порядку передувала довга дискусія, початок якої сягає до XIX століття. Тільки з прийняттям Закону про порушення громадського порядку в 1952 р., німецький законодавець вперше звів разом у рамковому законі принципи покарань за порушення проти громадського порядку [10, с. 414-415].

Можна сказати, що злочину притаманні ті ж самі юридичні ознаки, що й правопорушенню, однак у більш концентрованому, вагомішому виді. Науковці справедливо звертають увагу на те, що злочини є більш шкідливими, отже небезпечнішими за інші протиправні діяння. Юридичним вираженням особливої суспільної небезпеки злочинів є їх заборона кримінальним законом і застосування (можливість застосування) за їх вчинення (спробу вчинити) кримінального покарання [16, с. 94]. Тільки ті правопорушення є злочинами, які заборонені кримінальним законом: «Злочини – це суспільно небезпечні, протиправні, винні й карні діяння, які вчиняють чи можуть вчинити суттєву шкоду певним суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом» [6, с. 138]. Причому різні науковці по-різному підходять до важливості тих чи інших знаків злочину. Так, наприклад, В. Копейчиков

найважливішою вважає ознаку суспільної небезпечності злочину [6, с. 138]. О. Скакун надає прерогативу не суспільній небезпечності, а протиправності злочину. При визначенні поняття злочину автор акцентує увагу на абсолютному охопленні всіх злочинів юрисдикцією лише кримінального закону, а також на об'єктивній стороні й об'єктах посягання злочину, наслідуючи чотириєдину обов'язковість елементів його складу: «Кримінальний злочин – це передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), яка полягає в посяганні на суспільний лад держави, її політичну й економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше суспільне небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, яке полягає в посяганні на правопорядок (наприклад, вбивство людини)» [13, с. 427].

Законодавець закріпив поняття злочину в ст. 11 КК України наступним чином: «Злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». Як бачимо, у цьому визначенні робиться наголос саме на суб'єктові злочину (так звана «злочиносуб'єктність»).

Поняття злочину в кримінальному праві є універсальною і фундаментальною категорією: воно лежить в основі змісту всіх кримінально-правових інститутів. Саме тому визначенню цього поняття в кримінальному праві надавалося і надається великого значення. В історії кримінального права поняття злочину визначалося по-різному. Залежно від того, чому надавалось більшого значення — соціальній чи правовій характеристиці злочину, — можна виділити три визначення цього поняття: формальне, матеріальне і формально-матеріальне [7, с. 67].

Формальне визначення — відбиває юридичну природу, юридичні ознаки злочину: злочином визнається таке діяння, яке передбачено законом як кримінально каране (злочинним є те, що карано, або злочинним є те, що передбачено кримінальним законом).

Матеріальне визначення вирізняє лише соціальну сутність злочину, протиріччя його певним соціальним цінностям (злочин — суспільно небезпечне діяння).

Формально-матеріальне визначення поєднує в собі соціальну і юридичну характеристику злочину (злочин — суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння).

Якщо поставити питання про те, яке з цих визначень є більш обґрунтованим, більш цінним, то насамперед необхідно мати на увазі, що будь-яке визначення того чи іншого поняття тільки тоді може виконувати свої функції, коли воно максимально точно і вичерпно відображає істотні, типові ознаки певного діяння, явища. У цьому розумінні формально-матеріальне визначення має перевагу — воно дозволяє відповісти не лише на питання, які діяння закон визнає злочином, але й на питання, чому закон визнає їх злочинами, що в сукупності відбиває соціальну і правову природу, суть злочину [8, с. 51].

Тому в XX столітті прогресивні вчені Західної Європи стали активно критикувати формальне визначення злочину, вважаючи, що матеріальне поняття злочину буде означати розкриття його соціальної сутності і містити таку ознаку, як суспільна небезпечність, причому не в абстрактному розумінні, а з вказівкою на те, яким соціальним інтересам заподіює шкоду злочин.

Уперше матеріально-формальне визначення злочину як суспільно небезпечного і протиправного діяння з'явилося у національному законодавстві лише в Основах кримінального законодавства Союзу СРСР та Союзних республік від 25 грудня 1958 р. Воно ж було рецедійовано й КК УРСР 1960 р., який визначав злочин як «...передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок (ст. 7)» [3, с. 32].

В науці кримінального права панує думка про наявність чотирьох обов'язкових ознак злочину: суспільної небезпечності, винності, протиправності і караності. З урахуванням цих ознак можна дати наукове визначення поняття «злочин»: злочином визнається суспільно небезпечне, винне, протиправне і кримінально каране діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Кожна з цих ознак злочину відображає його різні істотні властивості, має свій зміст.

У зв'язку з цим досить цікавим видається аналіз підходів до визначення поняття злочину у зарубіжних країнах. Так зване формальне визначення злочину, яке визначає злочин як діяння, передбачене кримінальним законом, міститься в КК Німеччини, Норвегії, а також багатьох штатів США. Так, згідно з ч. 1 § 12 КК Німеччини «злочинами є протиправні діяння, за вчинення яких передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від одного року і більше» [14, с. 125].

Параграф 15 КК штату Каліфорнії, § 15-109 КК штату Айдахо містять положення, згідно яким «Злочином або публічним кримінальним правопорушенням є діяння, яке вчинено або не вчинено в порушення будь-якої норми права, яка забороняє або наказує його вчинення, а також за засудженням за яке призначається одне з таких покарань: 1) смертна кара; 2) тюремне ув'язнення; 3) штраф; 4) відсторонення від посади; 5) позбавлення права займати у визначеному штаті посаду, що користується пошаною, довірою або дає прибуток» [11; 15].

Подібні формальні підходи до визначення поняття злочину містяться і в наукових розробках багатьох вчених. Зокрема, злочинне діяння – «матеріальна поведінка, вчинена під впливом бажання, передбачена законом і така, що ним не виправдовується» [9, с. 70]; «будь-яка дія або бездіяльність, яку суспільство забороняє під загрозою кримінальної санкції» (Франція, Ж. Прадель); «порушення фундаментальних групових норм» (Франція, М. Грапен) [4, с. 152]; «поведінка, яка точно описана в кримінальному законі» (США), «вид непри-

йнятної поведінки, що карається законом» (США) [5, с. 213].

Як бачимо, наведені визначення містять лише дві ознаки злочину – протиправність і караність. Такий підхід до визначення поняття злочину призводить до втрати такої його важливої ознаки, як суспільна шкідливість; стає незрозумілим, чому законодавець вирішив криміналізувати те чи інше діяння; чим керувався той, хто застосовує закон, звільняючи особу, яка вчинила малозначне, але формально злочинне діяння, від покарання [12, с. 58].

Як слушно зауважує американський юрист Г. Пекер, таке визначення «є тавтологічним, воно нам не говорить нічого про те, якою є або повинна бути сутність кримінального правопорушення згідно із законом» [12, с. 59]. Подібні висновки роблять і інші науковці, намагаючись вийти за межі формальності у визначенні поняття злочину.

Однак існують і прихильники протилежного підходу, які повністю ігнорують законодавчі критерії, і при визначенні злочину користуються виключно матеріальними ознаками, зокрема, суспільною небезпечністю. Як приклади такого підходу можна навести наступні визначення: «поведінка, яка суперечить благополуччю суспільства» (США, Г. Сайкс), «порушення норм поведінки і сукупності духовних цінностей суспільства», (США, У. Реклісс), «усяке порушення права, що розглядається з погляду шкідливої спрямованості такого порушення проти суспільства в цілому» (Англія, Стіфен).

В деяких країнах взагалі відсутнє визначення злочину у кримінальному законі. Зокрема, КК Італії, хоча і не містить жодного визначення злочинного діяння, проте має визначення причинового зв'язку: «... ніхто не може бути покараний за діяння, передбачене законом як злочинне, якщо шкідливий чи небезпечний результат, від якого залежить наявність злочинного діяння, не є наслідком його дії чи бездіяльності» (ст. 40). Як бачимо, італійський законодавець як ознаку злочинного діяння пропонує розглядати альтернативно шкідливість чи небезпечність [12, с. 60].

І нарешті, представники третьої групи юристів та законодавців дають визначення злочину, що містять як формальні, так і матеріальні його ознаки. Так, наприклад, американський юрист Р. Перкінс пише, що «кримінальним правопорушенням є соціальна шкода, яка визначається і карається за законом». Укладачі енциклопедичного словника англійського права визначають злочин як «дію або невиконання обов'язків, які заподіюють шкоду суспільству і заборонені законом під страхом покарання, що накладається державою». Відомий англійський дослідник у галузі кримінального права Джонс дає більш розгорнуте формулювання злочину, визначаючи його як «незаконну дію, бездіяльність або подію, незалежну від того, чи є вона цивільним правопорушенням чи ні, основним наслідком якої є те, що правопорушник, якщо він виявлений і вирішено його переслідувати, переслідується від імені держави і якщо він визнаний винним, підлягає покаранню незалежно від того, наказано йому чи ні, здійснити компенсацію потерпілому» [цит. за: 12, с. 61].

Саме такий підхід, на нашу думку, є найбільш виваженим та збалансованим, оскільки він враховує як формальні, так і матеріальні ознаки злочину.

Таким чином, злочину притаманні ті ж самі юридичні ознаки, що й правопорушенню, однак у більш концентрованому, вагомішому виді. Науковці справедливо звертають увагу на те, що злочини є більш шкідливими, отже небезпечнішими за інші протиправні діяння. Визначення поняття злочину у зарубіжних країнах не містить усієї кількості ознак, перелічених у кримінальному законодавстві країн колишнього СРСР, а саме – наявність суб'єкта злочину, винність, суспільна небезпека, протиправність і караність. Доволі часто вони містять лише одну або дві з перелічених вище ознак. У зв'язку з цим можемо зазначити, що чинне законодавство України у цьому аспекті є досить розвиненим та таким, що врахувало останні досягнення кримінально-правової науки.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
2. Агапов А. Б. Административная ответственность : учебник / А. Б. Агапов. – М. : «Статут», 2000. – 250 с.
3. Василенко В. І. Радянське кримінальне право (Частина особлива) / В. І. Василенко. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1967. – 92 с.
4. Есаков Г. А. Уголовное право зарубежных стран / Г. А. Есаков, Н. Е. Крылова, А. В. Серебренникова. – М. : Проспект, 2009. – 336 с.
5. Козочкин И. Д. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учеб. пособ. / [под ред. и с предисл. И. Д. Козочкина]. – М.: Омега-Л: Институт международного права и экономики им. А.С. Грибоедова, 2003. – 576 с.
6. Копейчиков В. В. Теорія держави та права / В. В. Копейчиков. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 340 с.
7. Кримінальне право України: навч. посіб. / [С. Г. Волкотруб, О. М. Омельчук, В. М. Ярін та ін.]. – К. : Наукова думка, 2004. – 300 с.
8. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 891 с.
9. Малиновский А. А. Уголовное право зарубежных государств / А. А. Малиновский. – М. : Новый Юрист, 1998. – 128 с.

SUMMARY

The article is analyzed modern approaches to the definition of the crime at the legislative level and in the scientific doctrine of Ukraine and foreign countries; identifies the main components, which are considered by the scientists who are exploring the concept of a crime.

10. Манжула А. А. Генеза поняття «преступок» у законодавстві України // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – Випуск 4. – С. 113-119.
11. Мелешко Н. П. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательной и правоприменительной практики) // [Н. П. Мелешко, Е. Г. Тарло. – М., 2003. – 304 с.
12. Сергатий О. М. Порівняльний аналіз учень про злочин за кримінальним правом зарубіжних країн // Держава та регіони. Серія «Право». – 2012. – Випуск 1. – С. 56-61.
13. Скакун О. Ф. Теорія права та держави: Підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2010. – 656 с.
14. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с.
15. Уголовный кодекс штата Калифорния // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.leginfo.ca.gov/cgi-bin/>
16. Шестопалова Л. М. Ідентифікація злочинів у масиві правопорушень як об'єкта запобігання // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2012. – Випуск 4. – С. 92-98.